

Istoriografia – perscrutar il passà dal Grischun (2)

A partir dal 1930:

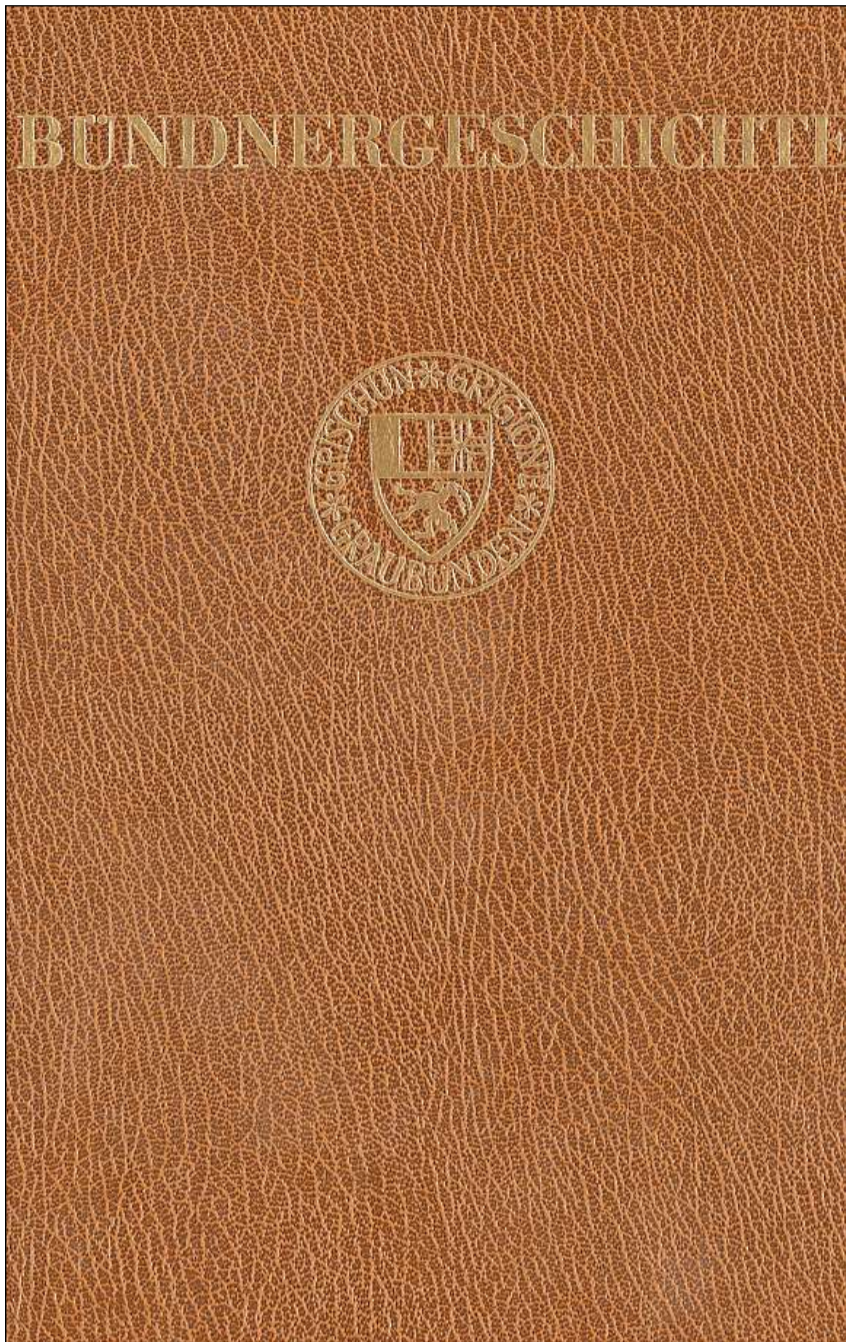
grondas collecziuns ed evaluaziuns

Per l'istoriografia grischuna èn stads ils onns 1930 in temp da grondas collecziuns ed evaluaziuns. Era realias (edifizis respectivamain artefacts) èn vegnidas registradas. Suenter sia survista dal «Bürgerhaus in Graubünden» (3 toms, 1923–25), ha Erwin Poeschel publictà «Das Burgenbuch von Graubünden» (1930) e preschentà in inventari cumplexiv dals «Kunstdenkmäler des Kantons Graubünden» (7 toms, 1937–48). Quest'incumbensa ha el accumulà persul e cun sustegn finanziàl da la Viafier retica. L'archivar chantunal Paul Gillardon ha redigì per l'onn giubilar 1936 ina «Geschichte des Zehngerichtenbundes» (a basa da funtaunas). Il 1937, l'onn da publicaziun da l'emprim tom dals monuments d'art, èn cumparids era ils emprims fascichels dal «Dicziunari Rumantsch Grischun» (DRG) sco era dal «Bündner Urkundenbuch», elavurà dad Elisabeth Meyer-Marthaler e da Franz Perret (3 toms, fin il 1985; cuntinuà dad Otto P. Clavadetscher e da Lothar Deplazes). Dasperas ha Meyer-Marthaler cumenzà ad elavurar las «Rechtsquellen des Kantons Graubünden» (dretg dal pievel dal temp medieval tempriv e dretg statutar communal, archivads en la collecziun da las «Funtaunas da dretg svizras», 1959). Las lavurs d'ediziun da quell'ovra èn vegnidas coordinadas e promovidas da la Societad istoric-antiquara dal Grischun (SIAG) ch'ha incumbensà il medem onn 1937 l'istoricher Friedrich Pieth, president en uffizi da la SIAG, da scriver ina preschentaziun cumplexiva da l'istorgia grischuna. Il 1945 è cumparida sia «Bündnergeschichte», en la quala l'autur è sa deditgà surtut a l'istorgia politica e militara pli recenta sco era a l'istorgia da la scola en il Grischun. En sia disposiziun concepziunala è el vegnì influenzà – sco la gronda part dals istorichers grischuns suenter il 1930 – da Peter Liver.

Il giurist, istoriograf e politicher Liver ha alura illustrà anc ina giada il paradigma liberal, per exempel en ses tractat magistral «Die staatliche Entwicklung im alten Graubünden» (1933). Ses champ istoric specific era il 15avel tschientaner ch'el caracterisava, senza verclas, sco passadi secular: «Vom Feudalismus zur Demokratie in den graubündnerischen Hinterrheintälern» (1929). Sper il «DRG» è il «Rätisches Namenbuch» in'ulteriura ovra istoric-linguistica fundamentalmain impurtanta (Robert von Planta/Andrea Schorta, 1939; Konrad Huber, «Die Personennamen Graubündens», 1986).

1945: ina cuntraversa d'istorichers

La «Bündnergeschichte» da Pieth dal 1945 è daventada in'ovra da standard pervia da sia concepziun transparenta e ses stil concis. La represchentaziun tanscha fin il 1914 e cumpiglia cun quai, sco emprima istorgia grischuna, era il 19avel tschientaner. Qua ha Pieth prestà ina veritabla lavur da pionier. Sia publicaziun ha dentant chattà era critica, oravant tut da vart da professor Oskar Vasella ch'era a ses temp in dals perscrutaders ils pli impurtants da la reformaziun en Svizra. El aveva en mira ina revisiun dal maletg istoric ch'aveva in status bunamain uffizial dal protestantissem liberal en il stadi confederal. Vasella ha criticà Pieth d'avair tractà a moda manglusa las relaziuns ecclesiasticas dal temp medieval tardiv e d'avair dà in maletg tendenzius da l'epoca confessiunala. La polemica prorutta tranter Vasella e Pieth è vegnida recepida era da la pressa grischuna ed ha furmà ina buna part dal cumbat cultural-confessiunàl, intradà dals democrats e da la sinoda evangelica vers la fin da la Segunda Guerra mundiala. Suenter la guerra han ils cumbats da tempra confessiunala dentant pers bainprest lur asprezza e novas dumondas e tematicas han sviluppà ina gronda forza integrativa. Cun la perscrutaziun dals vegls pievels retics (perromans) èn s'occupads in represchen-

Ha vali sur decennis sco ovra da standard areguard l'istorgia dal Grischun: il «Pieth» dal 1945.

tant da la cretta reformada ed in auter da la cardientscha catolica: il reverenda Hercli Bertogg, expert per l'istorgia ecclesiastica, filolog e folclorist («Zum alträtischen Heidentum», 1952) e l'investg da Cuir Christianus Caminada («Die verzauberten Täler», 1961).

A partir dal 1960: la diversificaziun da las disciplinas

En ils onns 1960 èn sa professionalisadas l'archeologia e la tgira da monuments ch'ins cultivava dapi il temp da Peter Conradin Planta pli en il senn dad in «dilettantissim genial». Ins ha stgaffì ils emprims posts chantunals specialisads. La perscrutaziun dals chastels è vegnida approfondada tras in'archeologia medievals consolidada metodica-main (Otto P. Clavadetscher, Werner Meyer, «Das Burgenbuch von Graubünden», 1984). La perscrutaziun istorica da l'art resguarda oz sistematicamain ils connexs tranter la cultura e la cuntrada (Leza Dosch, «Kunst und Landschaft in Graubünden», 2001; Diego Giovanoli, «Alpschermer und Maiensässe in Graubünden», 2003).

L'etnologia istorica è s'extendida en ils onns 1960 per il champ da la perscrutaziun da la chasa purila (Christoph Simonett, «Die Bauernhäuser des Kantons Graubünden», 2 toms, 1965–68). A las tematicas tradiziunals, la politica ed il militar, ha ella pudì furnir novs aspects antropologicamain interessants (Christian Padrutt, «Staat und Krieg im alten Bündens», 1965). En cumbinaziun cun la linguistica istorica ha ella sclerì l'istorgia culturala da las gruppas linguisticas: Paul Zinsli, «Walser Volkstum [...]» (1968, 2002) ed Alexi Decurtins, «Rätoromanisch/Viarva romontscha» (2 toms, 1993). La focusaziun sin ina pitschna regiun ha pussibilità quell'istorgia culturala multifara cun champs specifics variads che tanschan da la diplomazia a l'istorgia d'art. Iso Müller ha mussà quai en ses studis regiunals davart la Cadi e la Surselva ed en sias monogra-

fias da las claustras da Mustér e da Müstair e dal signuradi da Tarasp. Felici Maissen ha contribuì numerusas publicaziuns davart la cultura spiertala rumantscha. Numerus eran anc adina er ils studis davart l'istorgia da dretg; exemplaric per quellas lavurs è la publicaziun da Johann Robert Schwarz, «Die Gerichtsorganisation des Kantons Graubünden» (1947), ellas èn dentant daventadas pli e pli ovras da referenza giuridicas specialisadas. L'epoca da las contribuziuns da giurists, relevantas dal punct da vista istoric-cultural (Peter Conradin Planta, Peter Liver e.a.), fa dentant definitivamain part dal passà. Il davos istoricher ch'è sa deditgà a quella tematica, è Peter Metz. A sia «Geschichte des Kantons Graubünden» (3 toms, 1989–93) ha la critica reproschà l'optica exclusivamain politica.

En ils onns 1980 è l'istoriografia s'occupada en il Grischun pli e pli era da l'istorgia economica – l'emprim da quella dal traffic e dal commerzi (Jürg Simonett, «Verkehrserneuerung und Verkehrsverlagerung in Graubünden», 1986). L'istorgia agrara, en spezial quella dal temp medieval, ha chattà ses represchentant principal en l'istoricher Martin Bundi («Zur Besiedlungs- und Wirtschaftsgeschichte Graubündens im Mittelalter», 1982), in autur che cultivescha ultra da quai era tematicas tradiziunals da l'istorgia politica ed ecclesiastica. L'istorgia agrara dal temp modern tempriv ha survegnì impuls essenzial dals studis comparatistics da Jon Mathieu che surpassan ils cunfins dal Grischun («Eine Agrargeschichte der inneren Alpen», 1992). L'istorgia da las partidas da la Veglia Republica è vegnida elavurada gia en l'emprima part dal 20avel tschientaner dad Alexander Pfister, daventà enconuscent tras sia biografia da Gieri Genatsch («Georg Jenatsch», 1938; Jörg Jenatsch, 1991). In rom particularmain innovativ da l'istoriografia è la perscrutaziun dal temp modern tempriv. Las lavurs da Ran-

dolph C. Head («Demokratie im frühneuzeitlichen Graubünden», englais 1995, tudestg 2001) e dad Andreas Wendland («Der Nutzen der Pässe und die Gefährdung der Seelen», 1995) perscruteschan l'agir politic ord l'optica da sias premissas mentalas.

La Vuclina e Clavenna eran, sco terras subditas, da grond'impurtanza per il Grischun dal temp modern tempriv. Alfred Rufer, il specialist per la helvetica, ha tractà gia a partir dal 1916 en publicaziuns da funtaunas ed en tractats la perdita da las Terras subditas e la fin da la Republica da las Trais Lias (1797–99). Dapi alura èn dentant cumparidas relativamain paucas contribuziuns monograficas davart l'istorgia da la Vuclina (vesair il tom d'actas d'in congress binaziunàl dal 1997, edi da Georg Jäger e da Guglielmo Scaramellini, sco era il register dals uffiziants, revedi dad Adolf Collenberg, 1999). Tant pli impurtants èn ils resultats da las perscrutaziuns da la Vuclina e da Clavenna, deditgadas oravant tut a l'istorgia dal dretg (Diego Zoia), a l'enconuschientscha da las realias e da las funtaunas (Guido Scaramellini) sco era a tematicas cultural-geograficas (Guglielmo Scaramellini) ed economicas (Guglielmo Scaramellini, Diego Zoia, «Economia e Società in Valtellina e contadi nell'Età moderna», 2006).

La varietad da las perspectivas metodicas e la gronda quantitat da resultats pli novs sa manifesta en il davos maletg cumplexiv da l'istorgia retic-grischuna, preschentà en il «Handbuch der Bündner Geschichte/Storia dei Grigioni» (4 toms, 2000; 33 auturs, redactur Jürg Simonett). D'ina optica specificamain rumantscha è cumparida il 2003 in'ediziun en rumantsch grischun: l'«Istorgia Grischuna» (autur: Adolf Collenberg, cunautur linguistic: Manfred Gross).

Suenter che la perscrutaziun istorica da las dunnas respectivamain da las schlattainas (englais: gender history) ha fitgà pe era en il Grischun (Silke Redolfi e.a., «FrauenRecht», «Frauenkörper», «Frauenarbeit» e «Fremde Frau», 2003–08), vegn l'istoriografia a s'occupar forsà en l'avegnir anc daplì da tematicas e da dumondas antropologicas.

Florian Hitz

Societad istorica dal Grischun (SIG)

Incitada da Johann Ulrich von Salis-Seewis il 1816 e fundada da Theodor von Mohr, Otto Carisch e Georg Wilhelm Röder ils 21 da mars 1826 a Cuir cun il num Societad antiquara dal Grischun (SAG). Emprim president: Heinrich von Gugelberg. Intent: rimnar las funtaunas statalas ed ecclesiasticas da l'istorgia da la patria. La SAG ha edì a partir dal 1848 l'«Archiv für die Geschichte der Republik Graubünden» da Theodor von Mohr ed il «Codex diplomaticus» da Theodor e Peter Conradin von Mohr (resp. von Moor). L'impuls da Peter Kaiser (president 1850–51) da fundar in museum è vegnì realisà il 1870/71 cun il Museum retic. Suentar il 1860 èn las activitads da la SAG sa diminuidas ed il december 1869 ha ella salvà sia davosa seduta. A Peter Conradin von Planta èsi alura reussi da fusiunar la SAG cun la Societad litterara da Cuir (documentada il 1860) e da transfurmar la Societad antiquara en la Societad istoric-antiquara dal Grischun (SIAG), fundada ils 20 d'october 1870 (president: Peter Conradin von Planta). La SIAG organischa referats e publictescha dapi il 1878, ultra dal rapport annual, contribuziuns scientificas en ses «Jahresbericht» (dapi il 1985 «Jahrbuch») der historisch-antiquarischen Gesellschaft von Graubünden» (dapi il 1995: «Jahrbuch der historischen Gesellschaft von Graubünden»). Il 1901 ha intermedia la HAG l'acquist da l'Alter Karlihof per la Biblioteca chantunala e per l'Archiv chantunal. A par-

tir dal 1904 ha ella era procurà per l'ordinaziun e la registraziun scientifica dals archivs regiunals e locals. La SIAG è la fundatura e la coeditura dal «Bündner Urkundenbuch». Ella sa preschenta dapi il 1994 puspè cun il num original da Societad istorica dal Grischun (SIG). Dumber da commembers: 1872 48; 1876 100; 1937 435; 1970 281; 2000 369.

Adolf Collenberg

Societad per la perscrutaziun da la cultura grischuna (SCG)

Fundada il 1985 a Cuir cun la mira da promover la lavur scientifica relativa al Grischun tras la creaziun d'ina instituziun per la perscrutaziun en il chantun Grischun: l'Institut per la perscrutaziun da la cultura grischuna (ICG). La SCG vegn purtada da passa 600 commembers singuls e collectivs (2008) e sustegnida da la Confederaziun, dal chantun Grischun e da numerusas vischnancas. Ella promova, en collavuraziun cun las universitads, lavurs da perscrutaziun da l'istorgia e dal temp preschent da las differentas culturas grischunas, edescha la revista «Bündner Monatsblatt» e collavura cun instituziuns cumparegliablas en las regiuns vischinantas ed en l'exteriur cunfinant. Per l'accompagnament professional dals projects procura in cussegl da perscrutaziun consistent da docents da las universitads svizras. In post extern da l'Institut, che garantescha la colliaziun cun las regiuns perifericas rumantschas e talianas, è vegnì fundà il november 2005 a Segl. Ils accents principals da la retschertga e da la promoziun furman l'istorgia grischuna ed il plurilinguissim grischun: etnologia, istorgia da l'art, vita da la musica dal Grischun, edifizis e colonisaziun. Ils resultats vegnan preschentads a la publicitad en furma d'exposiziuns, preschentaziuns da cudeschs, referats e discussiuns publicas. Privilegiada vegn la promoziun da projects da la generaziun giuvna. Per il 2008 ha la SCG surdà la direzziun da l'ICG a la fundaziun per la perscrutaziun da la cultura grischuna. Organ da la SCG: «Mitteilungen».

Adolf Collenberg

Bündner Monatsblatt (BM)

Fundà il 1850 cun il titel Bündnerisches Monatsblatt e cumpari sut quest titel en ils onns 1850–71, 1881, 1896–1904 ed a partir dal 1914; dapi il 1952 vegn el publictà sut il titel actual Bündner Monatsblatt. Editurs: fin il 1977 la redaziun dal Bündner Monatsblatt, dapi il 1988 la Societad per la perscrutaziun da la cultura grischuna (dapi il 2003 ensemen cun il Bündner Heimatschutz). Ils suttitels tradeschan ses stretg connex cun las pretensiuns e predilezziuns dal temp: Eine Zeitschrift für Erziehungswesen, Armenwesen und Volkswirtschaft (1850–70); Zeitschrift für bündnerische Geschichte, Landes- (dapi il 1954 Heimat-) und Volkskunde (1914–87); Zeitschrift für bündnerische Geschichte und Landeskunde (1988–2002); Zeitschrift für Bündner Geschichte, Landeskunde und Baukultur (dapi il 2003). Mintga annada cumpiglia 4–12 fascichels e var 300 paginas. Ultra da las contribuziuns scientificas e da tempra scientific-populara offra il Bündner Monatsblatt ina cronica, las annadas fin il 1950 ina tavla dals defuncts e quellas dapi il 1988 in carnet cun la bibliografia grischuna da l'onn respectiv.

Adolf Collenberg

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artgels (geografics, tematics, artgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.